

УДК 352.075

Грицаєнко М. І., кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Таврійського державного агротехнологічного університету, м. Мелітополь, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ

В статті розкрито актуальність дослідження адміністративної та територіальної реформ на засадах об'єднання територіальних громад з позицій формування та використання соціального капіталу. Проаналізовано результати децентралізації влади, висвітлені переваги та недоліки процесу. На основі опрацювання публікацій з вказаної проблеми визначено сутність понять «територіальна громада», «соціальний капітал», розкрито їх складові та взаємозв'язок. Запропоновано застосування інтегрованого оцінювання на основі методу експертних оцінок, яке надає можливість визначати соціально-економічну ефективність діяльності окремої територіальної громади, порівняльну оцінку діяльності територіальних громад та їх об'єднань у регіоні, а також доцільності створення ОТГ. Зроблено висновки щодо всебічного залучення населення до цієї оцінки, яке буде сприяти розвитку важливіших складових соціального капіталу – соціальних мереж, норм та довіри, що, у свою чергу, буде активізувати процеси створення та функціонування територіальних громад та їх об'єднань.

Ключові слова: соціальний капітал, територіальна громада, об'єднання територіальних громад, довіра, норми, соціальні мережі, експертна оцінка, соціально-економічна ефективність.

Грицаєнко Н. И., кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности Таврического государственного агротехнологического университета, г. Мелитополь, Украина

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРОМАД И ИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

В статье раскрыта актуальность исследования административной и территориальной реформы на основе объединения территориальных громад с позиций формирования и использования социального капитала. Проанализированы результаты децентрализации власти, освещены преимущества и недостатки процесса. На основе изучения публикаций по указанной проблеме определена сущность понятий «территориальная громада», «социальный капитал», раскрыты их составляющие и взаимосвязь. Предложено применение интегрированного оценивания на основе метода экспертных оценок, которое позволяет определять социально-экономическую эффективность деятельности отдельной территориальной громады, сравнительную оценку деятельности территориальных громад и их объединений в регионе, а также целесообразности создания ОТГ. Сделаны выводы относительно всестороннего привлечения населения к этой оценке, которое будет способствовать развитию важных составляющих социального капитала – социальных сетей, норм и доверия, что, в свою очередь, будет активизировать процессы создания и функционирования территориальных громад и их объединений.

Ключевые слова: социальный капитал, территориальная громада, объединение территориальных громад, доверие, нормы, социальные сети, экспертная оценка, социально-экономическая эффективность

Grytsaenko M., PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Business, Trade and Stock Activities of the Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine

SOCIAL CAPITAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES AND THEIR ASSOCIATIONS

Introduction. *The article reveals the relevance of the study of administrative and territorial reforms on the basis of the association of territorial communities from the standpoint of the formation and use of social capital.*

Purpose. *The of the article is to investigate the processes of establishing associations of territorial communities, as well as to propose mechanisms for their activation on the basis of the formation and use of social capital.*

Results. *The results of decentralization of power are analyzed, advantages and disadvantages of the process are highlighted.*

On the basis of literature searches, the essence of the concept of “territorial community” as a complex hierarchical socio-political and economic system, which should be considered as a set of interrelated, interacting features of the community, united on a territorial basis and is part of society, is defined as the primary sub- an issue of local self-government, as well as a bearer of common economic interests. The essence of the concept of “social capital” as a set of able to bring income of ties and socio-economic relations that arise in a certain social network on the basis of existing norms and trust are revealed. The mechanism of the influence of social capital on the formation and association of territorial communities is considered.

The application of the expert estimation method for determining the socioeconomic efficiency of the activity of a separate territorial community, comparative assessment of the activity of territorial communities and their associations in the region, as well as the feasibility of the creation of united territorial communities is proposed. Conclusions are made on the comprehensive involvement of the population in this assessment, which will contribute to the development of the most important components of social capital – social networks, norms and trust, which, in turn, will intensify the processes of creation and functioning of territorial communities and their associations.

Conclusions. *The conclusions from the foregoing material, which became the basis for determining the prospects for further research.*

Keywords: *social capital, territorial community, association of territorial communities, trust, norms, social networks, expert assessment, socio-economic efficiency.*

JEL Classification: *A13, O17, O18, R10.*

Вступ. Проведення адміністративної та територіальної реформ, удосконалення системи місцевого самоврядування на основі підвищення участі громадян у процесах прийняття місцевих управлінських рішень потребують розробки механізму активізації об'єднання територіальних громад (ОТГ) на засадах формування та використання соціального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам територіальних громад та їх об'єднань присвячено роботи таких вчених, як: О. Бобровської, Т. Кравченко, Є. Кулакової, О. Остапенко, І. Шумік та

багатьох інших. При цьому питання соціального капіталу територіальних громад висвітлено У. Алейніковою, Г. Мазуром, М. Маліком, В. Пеховим, В. Рябоконею, В. Ткаченко, О. Шпикуляком та іншими дослідниками. Слід відзначити, що механізми створення територіальних громад та активізації їх об'єднання на засадах формування та використання соціального капіталу залишаються недостатньо опрацьованими, тому потребують проведення подальших досліджень.

Мета статті – дослідити процеси створення територіальних громад та ОТГ, а також

запропонувати механізми їх активізації на основі формування та використання соціального капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуюча в країнах Європи система адміністративно-територіального устрою є основою активізації ефективного регіонального та місцевого розвитку завдяки реалізації принципу субсидіарності – розподілу повноважень між рівнями управління, коли кожен вищестоящий рівень влади є допоміжним (субсидіарним) по відношенню до нижчого і вирішує тільки ті завдання, з якими він може впоратися найбільш ефективним чином.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [1] вказано на необхідність реформування державного управління регіонального розвитку, яке базується на децентралізації влади, реформуванні місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою шляхом створення дієздатних територіальних громад. 1 квітня 2014 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2] та затверджено План заходів щодо її реалізації. Для ефективного розвитку територіальних громад створена відповідна законодавча база, в тому числі Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [3], Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [4], внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України [5, 6].

В табл. 1 наведені дані про створення в Україні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) станом на початок 2017 р. У трійку лідерів за кількістю створених ОТГ входять Тернопільська, Дніпропетровська та Житомирська області (відповідно 36, 34 та 32 одиниці). Хмельницька, Львівська, Вінницька та Запорізька області посідають наступні чотири місця з кількістю створених ОТГ від 26 до 24 одиниць. У Полтавській, Миколаївській, Волинській, Чернігівській, Рівненській,

Чернівецькій та Сумській областях створено від 20 до 18 ОТГ. Херсонська, Одеська, Івано-Франківська та Черкаська області налічують від 14 до 10 створених ОТГ. До групи з найменшою кількістю створених ОТГ увійшли області: Кіровоградська та Донецька (по 7 створених ОТГ відповідно), Харківська та Закарпатська (по 5 створених ОТГ відповідно), Луганська (4 створених ОТГ) та Київська (2 створених ОТГ).

За 2014-2016 рр. на території 87,0 тис км² (14% від усієї площі України) створено 413 ОТГ (39 % від затверджених Перспективним планом) з населенням 3,6 млн мешканців (18,5 % від усіх жителів сіл, селищ і міст районного значення України). Приріст надходжень до загального фонду місцевих бюджетів за цей період становив 78 млрд грн (до 146,6 млрд грн). У 2016 р. держава виділила 1 млрд грн субвенцій на розвиток інфраструктури ОТГ, було реалізовано 1383 проекти. В 2017 р. заплановано 1,5 млрд грн державних інфраструктурних субвенцій. Більше 20 міжнародних проектів сприяють децентралізації в Україні, загальний розмір підтримки – близько 500 млн дол США.

Перевагами створення ОТГ є можливість отримання фінансової самодостатності, участі у проектах міжнародної технічної допомоги, які працюють саме з ОТГ, можливості використання коштів на розвиток своєї території, інвентаризація земель, об'єктів соціальної сфери, податкових надходжень, оптимізація існуючих та отримання нових послуг тощо. Але явне гальмування процесу обумовлено сукупністю проблем, серед яких можна виокремити недостатню компетентність ініціаторів співробітництва територіальних громад, невміння врахувати інтереси іншої сторони, низьку фінансову спроможність окремих територіальних громад, побоювання місцевої влади втратити контроль над муніципальними об'єктами, відсутність підтримки з боку районних та обласних органів виконавчої влади тощо.

Таблиця 1 Створення об'єднаних територіальних громад

Область	Загальна кількість рад до реформи				Кількість об'єднаних територіальних громад	
	всього	у т.ч.			за Перспективним планом, затвердженим Кабінетом Міністрів України	фактично станом на 01.01.2017 р.
		міських	селищних	сільських		
Тернопільська	615	18	17	580	36	36
Дніпропетровська	348	20	40	288	86	34
Житомирська	631	12	40	579	52	32
Хмельницька	605	13	24	568	46	26
Львівська	711	44	34	633	88	25
Винницька	707	18	28	661	37	24
Запорізька	299	14	22	263	61	24
Волинська	412	11	22	379	74	20
Миколаївська	314	10	17	287	30	20
Полтавська	503	15	21	467	46	20
Рівненська	365	11	16	338	61	19
Чернігівська	569	16	28	525	51	19
Сумська	411	15	20	376	55	18
Чернівецька	271	11	8	252	22	18
Херсонська	298	9	30	259	49	14
Івано-Франківська	516	15	24	477	44	12
Одеська	490	19	32	439	24	12
Черкаська	556	16	15	525	46	10
Донецька*	273	4	15	254	37	7
Кіровоградська	415	12	27	376	15	7
Закарпатська	337	11	19	307	0	5
Харківська	458	17	60	381	57	5
Луганська*	194	10	25	159	25	4
Київська	661	26	30	605	29	2

*На підконтрольній території

Джерело: Складено автором за даними <http://decentralization.gov.ua/region>

Для пошуку напрямів подолання проблем, пов'язаних з об'єднанням територіальних громад, необхідно звернутися до теоретичних основ цього явища, для чого в першу чергу визначити сутність поняття

«територіальна громада», підходи науковців до якого умовно можна поділити на групи:

– «жителі адміністративно-територіальної одиниці» (Конституція України [7], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8]);

– «частина громадянського суспільства» (В. Кравченко [9, с. 69], О. Остапенко та Т. Барановська [10]);

– «комплексне трактування» (О. Бобровська, І. Шумік [11, с. 24], Є. Кулакова, А. Бречко [12, с. 47]).

Але, на наш погляд, подібні підходи дещо односторонні та поверхневі. При визначенні сутності територіальної громади особливу увагу слід звернути на методологічний підхід лауреата Нобелівської премії з економіки Е. Остром, яка вивчає їх особливості через призму управління спільними ресурсами. Вона трактує інституції колективного використання спільної власності як чітко визначені групи індивідуальностей, які, визначивши правила користування ресурсом,

у відповідності з локальними умовами, створюють довгострокові інституційні об'єднання для моніторингу використання ресурсу, вирішення конфліктів, адміністрування санкцій [13]. Вважаємо, що мотиви та стимули соціальних дій стосовно використання спільних ресурсів задля задоволення індивідуальних потреб суб'єктів спільноти – це спільні економічні інтереси, носієм яких є соціум територіальної громади.

Таким чином, на основі опрацювання літературних джерел та узагальнення різноманітних трактувань автором сформульована власна дефініція поняття «територіальна громада». Вважаємо, що територіальна громада – складна ієрархічна соціально-політико-економічна система, яку слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих рис спільноти, яка об'єднана за територіальною ознакою, та є частиною соціуму, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а також носієм спільних економічних інтересів (рис 1).

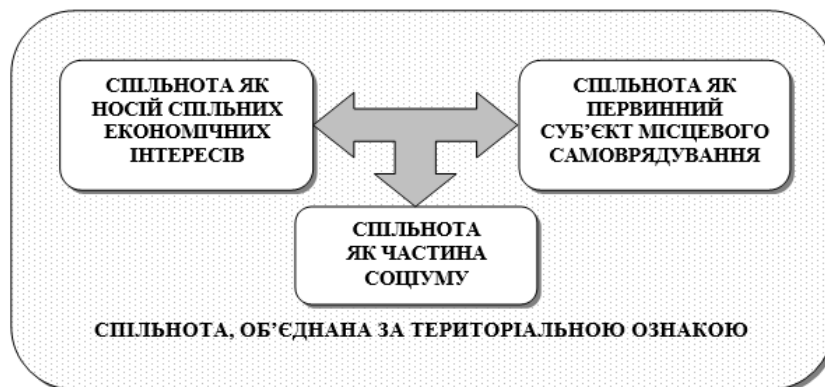


Рисунок 1 – Елементи територіальної громади як складної соціально-політико-економічної системи

Джерело: складено автором на основі опрацювання літературних джерел

На основі взаємовідносин всередині як окремої територіальної громади, так й їх об'єднань суб'єкти згуртовуються завдяки спільним інтересам і підтримують неформальні контакти з метою взаємної вигоди й допомоги. Таким чином формується соціальний капітал – сукупність здатних приносити дохід зв'язків та соціально-економічних відносин, які виникають у певній

соціальній мережі на основі існуючих норм та довіри.

При визначенні впливу соціального капіталу на формування та функціонування територіальних громад та ОТГ важливо усвідомити, що останні є зосередженням економічних, соціальних, культурних та політичних інтересів його населення. Саме прийняті у суспільстві способи

взаємовідносин, які тісно пов'язані з морально-етичними та культурними нормами та цінностями, безпосередньо впливають на соціально-політичне становище та визначають економічний розвиток регіону. Так, на інституційному контексті соціального капіталу наголошує відомий дослідник О. Шпикуляк [14-18]. В. Ткаченко вважає, що «люди, об'єднані в спільноти територіально, залежать одне від одного. Інколи вони мають спільну мету і відчують потребу в об'єднанні, і саме соціальний капітал є тим рушієм, що спонукає людей співпрацювати разом заради розв'язання їх проблем, поліпшення свого життя та життя всього суспільства» [19, С. 218]. З ним солідарна У. Алейнікова, яка підкреслює, що «соціальний капітал регіону – це продуктивний ресурс, який отримують суб'єкти громадської діяльності в процесі здійснення актів комунікації та встановлення взаємовигідних контактів, оснований на принципах чесності, солідарності, справедливості та довіри. Така діяльність здійснюється добровільно і в умовах, коли індивідуальне вирішення завдань неможливе» [20, С. 85].

Схема впливу соціального капіталу регіону на процеси формування та функціонування територіальних громад та ОТГ наведена на рис. 2. Головними його характеристиками є соціальні мережі, норми і довіра.

П. Бурд'є розглядав поняття «соціальні мережі» як найбільш вагомі характеристики соціального капіталу, визначаючи останній як «сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціолізованих відносин взаємного знайомства та визнання – іншими словами, з членством у групі» [21, с. 66]. Вважаємо, що соціальні мережі територіальних громад та їх об'єднань формуються у двох різних площинах:

– на рівні взаємодії членів спільноти територіальної громади (сусідів, працівників та роботодавців, партнерів у

підприємницькій та інших сферах діяльності тощо);

– співпраця громади з іншими громадами, створення ОТГ.

Важливою характеристикою соціального капіталу є поняття «норми», які означають способи організації та ведення будь-якої справи за допомогою системи зв'язків, дій і відносин. Ф. Фукуяма підкреслював, що «соціальний капітал – це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей» [22]. Таки норми, як доцільність, усвідомлений вибір управлінських рішень, формування на основі заданих соціальних структур – сьогодні доповнюються інноваційністю у підприємницькій діяльності та управлінні, а також створенням загального іміджу територіальної громади або ОТГ.

Досліджуючи сутність соціального капіталу, Ф. Фукуяма підкреслював, що «це певний потенціал суспільства чи його частини, який виникає як результат наявності довіри між його членами» [23, с. 27]. Поняття «довіра», як ще одна змістовна ознака соціального капіталу, представляється як ставлення населення певного регіону до результатів діяльності територіальної громади або ОТГ, до виконання ними своїх соціальних функцій. Ця довіра виражається через суспільне визнання у регіоні досягнень громади та ОТГ, формується завдяки особистим дружнім стосункам членів громади, репутації окремих осіб, а також іміджу організацій, підприємств та установ регіону.

Безпосередній вплив соціального капіталу на створення та функціонування територіальної громади та ОТГ (рис. 2) можна характеризувати через задоволення потреб населення громади у соціальних послугах, вдосконалення соціальної структури громади, сприяння накопиченню людського потенціалу регіону, підвищення ефективності використання суспільних ресурсів, суспільне визнання у регіоні досягнень територіальної громади та ОТГ.

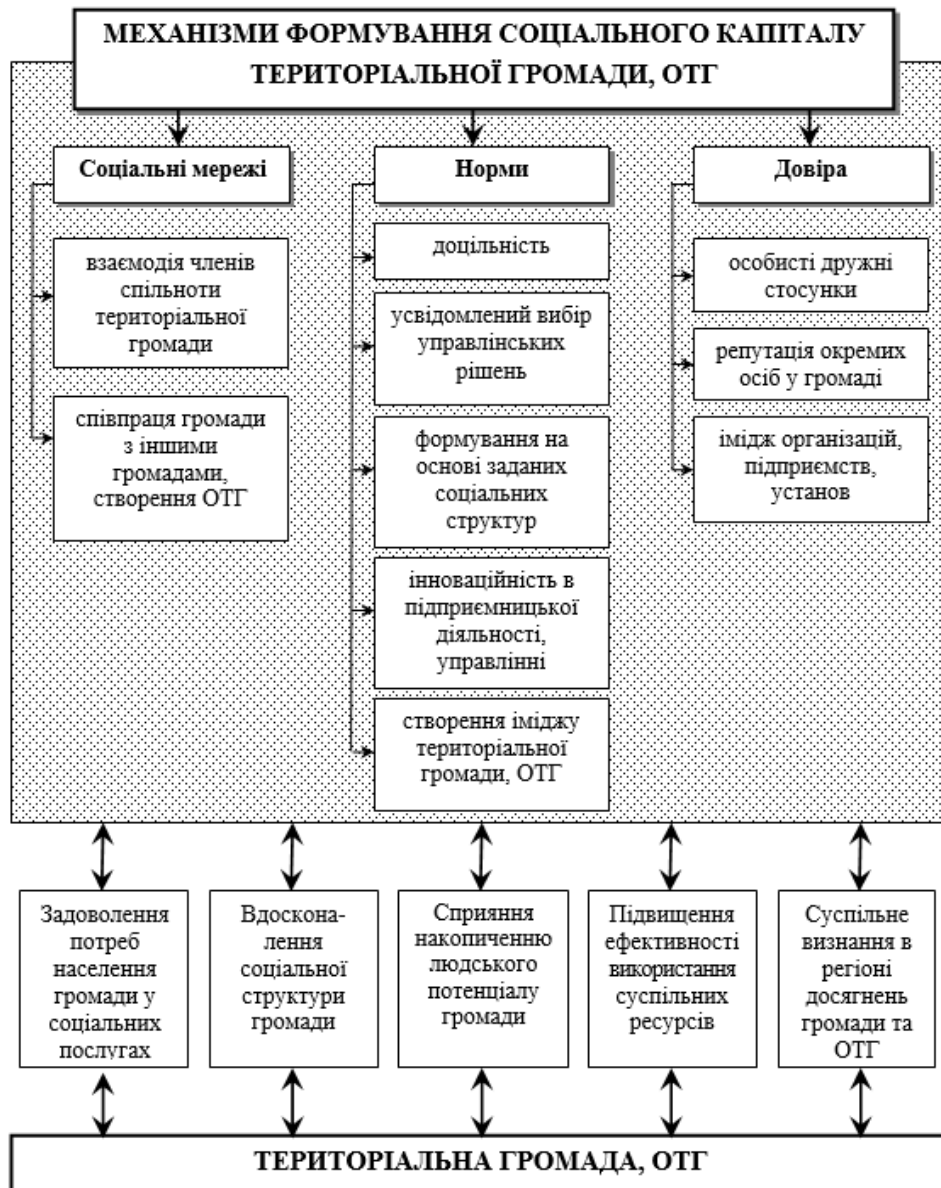


Рисунок 2 - Вплив соціального капіталу на формування територіальної громади, ОТГ

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

Виходячи з інтересів регіонів та держави в цілому набуває актуальності методика оцінювання соціально-економічної ефективності функціонування як окремих територіальних громад, так і ОТГ у контексті реалізації важливих соціально-політичних функцій відповідно до повноважень власних органів місцевого самоврядування. З огляду на велику кількість та різноманітність показників, які характеризують діяльність територіальних громад та ОТГ, запропоновано застосування інтегрованого

оцінювання на основі методу експертних оцінок (табл. 2).

Для проведення оцінки якісних характеристик функціонування окремих територіальних громад та ОТГ необхідно сформувати групу експертів, які мають бути визнаними фахівцями у даній сфері, повинні мати широкий кругозір, ерудицію, бачити перспективи. Але для всебічної підтримки населення територіальної громади необхідно, щоб експерти мали незаплямовану репутацію та безумовний авторитет. Необхідною і достатньою кількістю

експертів відповідно до статистичних похибкою $\varepsilon_1 = 0,5$ та при довірчій імовірності розрахунків (з максимально допустимою $\alpha = 0,85$) є 7 осіб.

Таблиця 2 Оцінювання соціально-економічної ефективності функціонування окремих територіальних громад та ОТГ

Оціночний показник	Одиниця вимірювання	Шкала оцінки	Бали	Ваговий коефіцієнт
Формування бюджету	Млн. грн. на рік	5,1 і більше	100	0,10
		1,1 – 5	75	
		0,6 – 1	50	
		до 0,5	25	
Якість управління земельними ресурсами	Експертна оцінка	відмінна	100	0,03
		добра	70	
		задовільна	40	
Якість надання житлово-комунальних послуг	Експертна оцінка	відмінна	100	0,10
		добра	70	
		задовільна	40	
Якість організації пасажирських перевезень на території громади	Експертна оцінка	відмінна	100	0,02
		добра	70	
		задовільна	40	
Стан пожежної охорони	Експертна оцінка	відмінний	100	0,03
		добрий	70	
		задовільний	40	
Початкова освіта	Кількість закладів початкової освіти	3 і більше	100	0,10
		2	70	
		1	40	
Розвиток культури та спорту	Кількість закладів культури та спорту	3 і більше	100	0,02
		2	70	
		1	40	
Залучення інвестицій	Млн. дол. США на рік	5,1 і більше	100	0,05
		1,1 – 5	75	
		0,6 – 1	50	
		до 0,5	25	
Розвиток підприємництва	Кількість створених нових робочих місць	101 і більше	100	0,05
		51 – 100	75	
		11 – 50	50	
		1 – 10	25	
	Кількість збережених робочих місць	101 і більше	100	0,03
		51 – 100	75	
		11 – 50	50	
		1 – 10	25	

Продовження таблиці 2

Оціночний показник	Одиниця вимірювання	Шкала оцінки	Бали	Ваговий коефіцієнт
	Кількість реалізованих інноваційних проектів	3 і більше	100	0,05
		2	70	
		1	40	
	Експорт продукції, млн. дол. США на рік	5,1 і більше	100	0,02
		1,1 – 5	75	
		0,6 – 1 до 0,5	50 25	
	Обсяг виробництва, млн. грн. на рік	101 і більше	100	0,05
		51 – 100	75	
		21 – 50 до 20	50 25	
Розвиток місцевої інфраструктури	Кількість створених об'єктів інфраструктури	3 і більше	100	0,05
		2	70	
		1	40	
Якість утримання вулиць і доріг на території громади	Експертна оцінка	відмінна	100	0,03
		добра	70	
		задовільна	40	
Якість громадської безпеки	Експертна оцінка	відмінна	100	0,06
		добра	70	
		задовільна	40	
Якість надання соціальних послуг у громадах	Експертна оцінка	відмінна	100	0,05
		добра	70	
		задовільна	40	
Первинна медична допомога	Кількість закладів первинної медичної допомоги	3 і більше	100	0,10
		2	70	
		1	40	
Ефективне використання енергетичних ресурсів	Кількість енергетичних проектів, що реалізуються при створенні ОТГ	3 і більше	100	0,03
		2	70	
		1	40	
Ефективне використання природних ресурсів та екологічна безпека	Кількість територіальних екологічних проблем, що вирішуються при створенні ОТГ	3 і більше	100	0,03
		2	70	
		1	40	

Джерело: розроблено автором на основі методу експертних оцінок

Застосування даного методу оцінювання дає можливість здійснювати оцінку соціально-економічної ефективності

діяльності окремої територіальної громади, порівняльну оцінку діяльності територіальних громад та їх об'єднань у регіоні, доцільності

створення ОТГ. Пропонується загальна оцінка діяльності територіальних громад та ОТГ на основі сумарної зваженої оцінки:

високоєфективна – понад 75 балів;

середньої ефективності – від 51 до 75 балів;

низькоєфективна – від 26 до 50 балів;

неефективна – до 25 балів.

Вважаємо, що всебічне залучення населення до оцінки діяльності територіальної громади та/або ОТГ буде сприяти росту довіри та згуртованості між членами спільноти, її довіри до органів місцевого самоврядування, слугувати основою для створення та впровадження у життя нових, більш адекватних норм і цінностей, тобто – позитивно впливати на формування та використання соціального капіталу, який, в свою чергу, буде активізувати процеси створення та функціонування територіальних громад та їх об'єднань.

Висновок. Таким чином, територіальна громада – складна ієрархічна соціально-політико-економічна система, яку слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих рис спільноти, яка об'єднана за територіальною ознакою, та є частиною соціуму, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а також носієм спільних економічних інтересів.

На основі взаємовідносин всередині як окремої територіальної громади, так й їх об'єднань (ОТГ) суб'єкти згуртовуються завдяки спільним інтересам і підтримують неформальні контакти з метою взаємної

вигоди й допомоги. Таким чином формується соціальний капітал – сукупність здатних приносити дохід зв'язків та соціально-економічних відносин, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм та довіри.

Виходячи з інтересів регіонів та держави в цілому набуває актуальності методика оцінювання соціально-економічної ефективності функціонування як окремих територіальних громад, так і ОТГ у контексті реалізації важливих соціально-політичних функцій відповідно до повноважень власних органів місцевого самоврядування. Нами запропоновано застосування інтегрованого оцінювання на основі методу експертних оцінок, яке надає можливість здійснювати оцінку соціально-економічної ефективності діяльності окремої територіальної громади, порівняльну оцінку діяльності територіальних громад та їх об'єднань у регіоні, доцільності створення ОТГ.

Вважаємо, що всебічне залучення населення до оцінки діяльності територіальної громади та ОТГ буде сприяти розвитку важливіших складових соціального капіталу – соціальних мереж, норм та довіри, що, у свою чергу, буде активізувати процеси створення та функціонування територіальних громад та їх об'єднань.

Перспективами подальших досліджень є науковий супровід напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть реалізації механізмів забезпечення ефективного розвитку територіальних громад, а також соціального капіталу.

Література:

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <https://goo.gl/9iAur3>.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
3. Про співробітництво територіальних громад : закон України №1508-18 від 17.06.2014 / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/dhd5tF>.
4. Про добровільне об'єднання територіальних громад : закон України № 157-VIII від 05.02.2015 / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України №79-19 від 28 грудня 2014 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : закон України № 71-19 від 28 грудня 2014 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/komeDJ>.
7. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254>.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.
9. Кравченко Т. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування: аналіз сучасних наукових досліджень в Україні / Т. Кравченко // Державне управління. – 2015. – №1 (49). – С.68-75.
10. Остапенко О. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики [Електронний ресурс] / О. Остапенко, Т. Барановська // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 10. Режим доступу: <https://goo.gl/Z3cNUX>.
11. Бобровська О. Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад : монографія / О. Бобровська, І. Шумік. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2014. – 232 с.
12. Кулакова Є. Щодо поняття та сутності територіальних громад / Є. Кулакова, А. Бречко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. – 2014. – Вип. 25. – С. 44-48.
13. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Э. Остром; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 447 с.
14. Мазур Г. Роль соціального капіталу в інституційній системі регулювання аграрного ринку / Г. Мазур, О. Шпикуляк // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 5. – С. 142-145.
15. Рябоконт В. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва / В. Рябоконт, О. Шпикуляк, В. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – № 1. – С. 83-93.
16. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку / [М. Малік, О. Шпикуляк, В. Рябоконт, М. Грицаєнко та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. – 86 с.
17. Шпикуляк О. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій / О. Шпикуляк, Г. Мазур // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 63-68.
18. Шпикуляк О. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки / О. Шпикуляк, В. Пехов // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 102-107.
19. Ткаченко В. Роль соціального капіталу в розвитку територіальних громад / В. Ткаченко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 5. – С. 214-222.
20. Алейнікова У. Соціальний капітал як фактор регіонального розвитку / У. Алейнікова // Наукові праці НДФІ. – 2012. – Вип. 4. – С. 84–90.
21. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология (электронный журнал). – 2002. – Том 3. – № 5. – С. 60–74.
22. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуяма [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialniy-kapital>
23. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; пер. с англ. – Москва: ООО «Издательство АСТ», ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "State Strategy for Regional Development for the period up to 2020"", available at: <https://goo.gl/9iAur3> (Accessed 23 August 2017).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine"", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Accessed 23 August 2017).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Cooperation of Territorial Communities", available at: <https://goo.gl/dhd5tF> (Accessed 23 August 2017).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (Accessed 23 August 2017).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amendments to the Budget Code of Ukraine on the Reform of Intergovernmental Fiscal Relations", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19> (Accessed 23 August 2017).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Tax Reform", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (Accessed 23 August 2017).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254> (Accessed 23 August 2017).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (Accessed 23 August 2017).
9. Kravchenko, T. (2015), "Territorial community as the primary subject of local self-government: an analysis of modern scientific research in Ukraine", *Derzhavne upravlinnja*, vol. 1, no. 49, pp.68-75.
10. Ostapenko, O. and Baranovsjka, T. (2015), "Territorial communities as the primary subject of local self-government and the implementation of the municipal policy", *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok*, [Online], no. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909> (Accessed 23 August 2017).
11. Bobrovsjka, O. and Shumik, I. (2014), *Korporatyvne upravlinnja socialjnym rozvytkom terytorialjnykh ghromad* [Corporate management of social development of territorial communities], *DRIDU NADU*, Dnipropetrovsk, Ukraine.
12. Kulakova, Je. and Brjehko, A. (2014) "Concerning the concept and essence of territorial communities", *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionaljnogo universytetu. Ser.: Pravo*, vol. 25, pp. 44-48.
13. Ostrom, Э. (2010), *Upravljaja obshhym: evoljucyja ynstytutov kollektivnoj dejateljnosti* [Managing the general: the evolution of collective institutions], *YRYSЭN, Myslj*, Moscow, Russia.
14. Mazur, Gh. and Shpykuljak, O. (2016), "The role of social capital in the institutional system of regulation of the agrarian market", *Visnyk Odesjkogo nacionaljnogo universytetu. Serija : Ekonomika*, vol. 21, no. 5, pp. 142-145.
15. Rjabokonj, V., Shpykuljak, O. and Pehhov, V. (2015), "Social capital as an institutional determinant of rural development and agrarian entrepreneurship", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualjni pytannja nauky i praktyky*, no. 1, pp. 83-93.
16. Malik, M., Shpykuljak, O., Rjabokonj, V. and Ghrycajenko, M. (2017), *Formuvannja socialjnogo kapitalu v instyucijnomu mekhanizmi aghrarnogho rynku* [Formation of social capital in the institutional mechanism of the agrarian market], *NNC «IAE»*, Kyiv, Ukraine.
17. Shpykuljak, O. and Mazur, Gh. (2014), "Institutional Principles of the Formation of Social Capital in the Mechanism of Development of Rural Territories", *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 63-68.
18. Shpykuljak, O. and Pehhov, V. (2015), "Formation and institutionalization of social capital in the development of agrarian entrepreneurship: methodological aspects of evaluation", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 102-107.
19. Tkachenko, V. (2013), "The role of social capital in the development of territorial communities", *Visnyk Nacionaljnoji jurydychnoji akademiji Ukrajiny imeni Jaroslava Mudrogho. Ser. : Filosofija, filosofija prava, politologhija, sociologhija*, no. 5, pp. 214-222.
20. Alejnikova, U. (2012), "Social capital as a factor for regional development", *Naukovi praci NDFI*, vol. 4, pp. 84-90.
21. Burdje, P. (2002), "Forms of capital", *Ekonomycheskaja socyologhyja*, [Online], vol. 3, no. 5, pp. 60-74, available at: www.ecsoc.msses.ru (Accessed 23 August 2017).
22. Fukujama, F. (2006), "What is social capital? Kyiv Lecture by Francis Fukuyama", *Denj*, [Online], no. 177, available at: <https://goo.gl/LEcbiy> (Accessed 23 August 2017).
23. Fukujama, F. (2004), *Doverie: socialnye dobrodeteli i put k procvetaniju* [Trust: social virtues and the path to prosperity], *ООО «Yzdateljstvo АСТ», ЗАО NPP «Ermak»*, Moskva, Russia.